

بررسی و تبیین اهمیت دریا از منظر موقعیت ژئوپلیتیکی ایران

هادی اعظمی^۱، جواد موسوی زارع^۲

چکیده

امروزه با وجود جهانی شدن اقتصاد و توسعه فناوری ارتباطات، دریاها جالب‌ترین حوزه رقابت‌های ژئوپلیتیکی در قرن بیست و یکم محسوب می‌شوند؛ از اینرو در گذشته، آمریکا و بریتانیا قدرت‌های بلامنزاع دریایی بوده‌اند. در این برهه از زمان، بازیگران دیگر سعی می‌کنند با یافتن پتانسیل و مزایای خود، وارد این بازی ژئوپلیتیکی گردند. در این بین ایران با داشتن سواحل گسترده و مستعد و بنادر متعدد در خلیج فارس و دریای خزر؛ وجود تنگه راهبردی هرمز به لحاظ ژئوپلیتیکی دارای موقعیت ساحلی و استراتژیک منحصر به فردی است؛ این موقعیت ژئوپلیتیکی ضمن اینکه الزاماتی را برای اداره کشور می‌طلبد؛ دارای فواید و مزایایی نیز هست. به طوریکه، اگر ایران بخواهد به عنوان یک قدرت منطقه‌ای در کنار سایر قدرت‌های نوظهور -نظام تک قطبی به رهبری ایالات متحده را به چالش بکشد- باید استراتژی کلان خود را بر مبنای دکترین دریا محور تنظیم نماید. یعنی با برجسته کردن زیربنای دریایی خود نه تنها از فواید اقتصادی و مزایایی آب‌های آزاد بهره‌مند شود بلکه به یاری قدرت دریایی، نظام موجود را به چالش بکشد. لذا این مقاله که به شیوه توصیفی-تحلیلی نگارش شده، در تلاش است به این پرسش پاسخ دهد که؛ دریا و آب‌های آزاد دارای چه اهمیت و مزایایی می‌باشند؟ یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که اهمیت دریاها و آب‌های آزاد در دو محور کلی قابل طرح می‌باشند:

۱- مولفه‌های قدرت‌افزای دریا که شامل: مزایای اقتصادی و تجاری، ارتباطی و لجستیکی، نظامی و ژئوپلیتیکی می‌باشد.

۲- کارکردهای قدرت دریایی که شامل: افزایش منزلت ژئوپلیتیکی و قدرت ملی، حفظ تمامیت ارضی، تأمین امنیت مرزهای ساحلی و دریایی، دیپلماسی دریایی است.

واژگان کلیدی: دریا، موقعیت، ژئوپلیتیک، دکترین، ایران.

^۱ دانشیار جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد

^۲ دانشجوی کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه فردوسی مشهد

مقدمه

خوشبختانه در سالین اخیر با توجه به ابلاغ سیاست‌های کلی برنامه پنجم توسعه، توسط رهبری، یکی از رویکردهای توسعه کشور، توسعه از طریق دریا یا توسعه دریا محور مدنظر قرار گرفته است که مولفه‌های اساسی آن، منوط به شناخت و بهره‌برداری همه جانبه از دریا یا به عبارت دیگر دریایی بودن است. بنابراین در این مقاله تلاش شده تا ضمن بررسی و تبیین اهمیت دریا چه در بعد نظامی و چه در بعد غیرنظامی، مدل پیشنهادی جهت تقویت قدرت دریایی ایران ارائه گردد.

مباحث نظری

الف) موقعیت ژئوپلیتیک ایران

ایران به لحاظ جغرافیایی در مرکز جهان اسلام واقع شده است و با دارا بودن بیش از ۳۰۰۰ کیلومتر خطوط ساحلی، دسترسی به دریا در شمال و جنوب کشور، دسترسی به آب‌های آزاد (اقیانوس هند)، قرارگیری کشور بر سر مسیر کریدورهای ترانزیتی شمالی-جنوبی و عملکرد ارتباط دهنده کشورهای آسیای مرکزی با آب‌های جنوب کشور از مزیت‌های دریایی بی‌نظیری برخوردار است. در واقع اهمیت موقعیت ژئوپلیتیکی جمهوری اسلامی ایران به گونه‌ای است که قدرت‌های جهانی و نیز کشورهای منطقه را نسبت به تغییر در وزن ژئوپلیتیکی ایران بسیار حساس کرده است؛ زیرا در بسیاری از موارد منافع ملی کشورهای منطقه و منافع بازیگران فرامنطقه‌ای در رابطه مستقیم با شرایط ژئوپلیتیک و تصمیمات رأس نظام سیاسی ایران قرار دارد (خوجم لی، ۱۳۹۲: ۷۲). معهذا این موقعیت به گونه‌ای بوده که همواره بستر مناسبی را برای ایجاد تنش‌های سیاسی و نظامی و به مخاطره افتادن امنیت ملی آن فراهم آورده است (ایزدی، ۱۳۹۰: ۴۸-۴۷). در نتیجه

تحولات کنونی نظام بین‌الملل حاکی از این است که دوران فراموشی قدرت دریا به سر آمده و اولویت‌های قدرت دریایی که روزگاری توسط آلفرد ماهان و دیگران مطرح شده بود، باز تولید شده است. امروزه قدرت‌های بزرگ دریافته‌اند که عرصه دریاها به ویژه آب‌های آزاد و آبراه‌های بین‌المللی متصل به نقاط سوق‌الجیشی، از ظرفیت‌های بالا و هزینه‌های کمتر در روند پیگیری اهداف راهبردی برخوردارند و یافتن شرایط رقابت یا هژمونی در خصوص آن، می‌تواند نوعی پایداری در قدرت منطقه‌ای و جهانی را تضمین نماید. در واقع، تمایلات محسوس و بارزی در میان قدرت‌ها به منظور کسب برتری در قدرت دریایی-نظامی متجلی شده که به نوعی، بر اهمیت این منبع قدرت در معادلات حاضر و آینده دلالت دارد (العالم اسلامی، ۲۶ فروردین ۱۳۹۲). از طرف دیگر اسناد تاریخی ادوار مختلف تمدن و تاریخ ایران نشان می‌دهد که دریا سهمی اساسی در توسعه قدرت، قلمرو، ثروت و رفاه آنها داشته است. به طوری که چه در بطن واقعیات و مستندات تاریخی و تمدنی ایرانیان و چه در متن حماسه و داستان‌های مشهور ایرانی، «دریا» نقشی مؤثر داشته است اما با وجود پیشینه دریایی قوی و ظرفیت‌های فراوان در برآورد و تأمین قدرت دریایی کوتاهی‌های زیادی صورت گرفته است که این همه، ناشی از یک طرز تفکر دیکته شده از طرف سردمداران قدرت‌های بحری جهان امروز و دیروز بوده است که جا دارد امروزه با درایت و درک موقعیت ژئوپلیتیکی از تکرار آن جلوگیری شود. وجود یک قدرت دریایی هماهنگ و متأثر از قدرت‌های دریایی دنیا، هم ثبات سیاسی ما را تضمین می‌کند و هم ما را به سوی یک توسعه اقتصادی واقعی رهنمون می‌سازد (عزتی‌الف)، (۱۳۶۸: ۱۵۶-۱۵۷). با این وجود



یافته‌های تحقیق

آنچه که امروزه اهمیت دریا را در پیشرفت کشور، من جمله تدوین دکترین جمهوری اسلامی مطرح می‌نماید در دو محور کلی قابل بحث خواهد بود:

- ۱- تأثیر دریا بر قدرت اعم از قدرت ملی یا بین‌المللی
- ۲- کارکردهای قدرت دریایی برای پیگیری منافع ملی

رویکرد اول؛ تأثیر دریا بر قدرت

بنا به این رویکرد دریا امروزه سهم زیادی در شکل‌گیری قدرت ملی و بین‌المللی کشورها دارد. در واقع از این بعد، بنیادهای دریایی قدرت یک کشور که به منزله آن موجب می‌شود جمهوری اسلامی ایران نیز به سوی یک دکترین دریا محور حرکت نماید، عبارتند از:

۱- جنبه‌های اقتصادی دریا

نمودار شماره ۱



(حافظ نیا و کاویانی، راد، ۱۳۹۱: ۲۰۲)

هرگاه کشوری، همچون ایران که دارای یک موقعیت جغرافیایی استراتژیک باشد، نمی‌تواند خود را از تحولات جهان دور نگه دارد بلکه باید سعی کند با درک موقعیت به عنوان یک وزنه استراتژیک وارد عمل شود و با بهره‌گیری از موقعیت ویژه ساحلی و استراتژیک خود، برای پیشبرد و توسعه کشور و ملت خود گام بردارد (عزتی(ب)، ۱۳۷۱: ۷۸).

ب) دکترین

دکترین واژه‌ای است فرانسوی که در لغت به اشکال مختلفی از جمله دیدگاه، الگو، بیانیه، اصول، نظریه، خط مشی و ده‌ها عنوان دیگر تعریف شده است (عبدالله خانی، ۱۳۸۳: ۳۲). اما به طور کلی دکترین در هر کشور، از نظریه‌ها، اصول و قواعد بنیادین معتبری تشکیل شده که هدایت‌کننده اقدامات در پشتیبانی از سیاست‌ها و برنامه‌ها در جهت تأمین اهداف بوده و از سوی دیگر مستلزم درک مقتضیات و شرایط محیطی موجود می‌باشند (معمارزاده و پورشاسب، ۱۳۸۶: ۱۹۳). دکترین خود به دو سطح عمده ملی و نظامی تفکیک می‌شود؛ کاربرد آن در سطح ملی، هدایت قدرت ملی در ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و ... است (نوروزی، ۱۳۸۵: ۳۵۱). در مورد فرآیند شکل‌گیری دکترین نیز می‌توان گفت ابتدا ممکن است به صورت یک نظریه و یا حتی در یک جمله از طرف فردی بیان شود، ولی چنانچه با توجه به جایگاه علمی، شأن و منزلت اجتماعی و مسئولیت شغلی فرد، این تئوری در جمع اندیشمندان، صاحب‌نظران یا مدیران و مسئولین کشور در سطح ملی مقبول افتاد و پذیرفته شد، به صورت دکترین سازمانی یا ملی در می‌آید (دانش آشتیانی، ۱۳۸۸: ۳۳-۳۴).

منابع فلات قاره و کف دریاها: از سال ۱۹۸۰ تا ۲۰۰۹ بین ۹/۲۳ تا ۳۷ درصد کل تولید نفت از منابع فلات

می‌شود که دسترسی به محیط‌های دریایی و آبی و ذخایر آبزیان در چشم انداز دولت‌ها و ملت‌ها اهمیت ویژه‌ای پیدا کند و این موضوع به صورت یکی از مسائل مورد مناقشه در روابط دولت‌های ساحلی پهنه‌های آبی همجوار و یا روبرو، تجلی می‌نماید (حافظ‌نیا(الف)، پیشین: ۱۶۲). در واقع نزدیک به ۶۰ درصد جمعیت جهان، دستکم ۴۰ درصد پروتئین حیوانی خود را از دریا به دست می‌آورند (FAO, 2007). از اینرو توانایی استفاده از منابع غذایی دریایی می‌تواند به یک ملت جهت غلبه بر مشکل مواد غذایی خود کمک کند. اما این توانایی وابسته به علم و فن‌آوری است (yourarticlelibrary, 2015). ایران از امکانات بالقوه‌ای برای صید گونه‌های مختلف آبزیان برخوردار است؛ در این بین آبزیان و ماهیان خزر و نوع معروف آن یعنی خاویار یکی از منابع مهم اقتصادی ایران در دریای خزر محسوب می‌شود، ولی مسئله بسیار مهم در ارتباط با این حوزه آبی، نامشخص بودن رژیم حقوقی آن در ارتباط با صید ماهی و سایر مبنای است. به طوریکه قبل از فروپاشی شوروی، ایران تا فاصله ده مایلی حق انحصاری ماهیگیری و برداشت آبزیان داشت (حافظ‌نیا (ب)، ۱۳۹۲: ۹۴)، اما اکنون این وضعیت نامشخص است. در ارتباط با حاشیه جنوبی اما قضیه متفاوت است؛ به طوریکه، نیمی از آب‌های خلیج فارس در قلمرو حاکمیت و صلاحیت اقتصادی ایران قرار دارد و با توجه به عمق کم خلیج فارس و تنوع گونه‌های آبزیان مشروط بر اینکه دچار آلودگی و صید بی‌رویه نشوند؛ می‌تواند به طور طبیعی پتانسیل خوبی را در اختیار ایران قرار دهد (حافظ‌نیا(ب)، همان: ۹۵). در مجموع سهم جمهوری اسلامی از کل تولید جهان در بخش صید و صیادی در سال ۲۰۱۲، ۵۵ درصد بوده است، اما جای امیدواری است که با وجود این رقم

قاره بدست آمده است و بیشتر میدان‌های نفتی در فاصله ۱۰۰ تا ۱۵۰ کیلومتری سواحل قرار دارند (کریمی‌پور و محمدی، ۱۳۸۹: ۱۱۱). از این منظر، جمهوری اسلامی ایران دارای دو پهنه آبی بسیار مهم؛ یعنی در شمال، خزر و در جنوب، خلیج فارس می‌باشد که دارای میداین متعدد نفت و گاز می‌باشند. ضمن اینکه بزرگترین میدان گازی فرا ساحلی جهان (پارس جنوبی) در منطقه عسلویه در کنار سواحل خلیج فارس قرار گرفته است (وب سایت نفت و گاز پارس، ۱۵ آذر ۱۳۸۹).

منابع تفریحی و توریستی: کشورها با متناسب‌سازی ساختارهای ملی خود با این فعالیت، سعی بر فرآوری پتانسیل‌ها و قابلیت‌های جذب توریسم به ویژه در بعد بین‌المللی و کروی داشته و از سوئی دست به ظرفیت‌سازی‌های جدید جذب توریسم می‌زنند، تا نه تنها به معرفی فرهنگ، کشور، سرزمین، ملت و هویت ملی خود به جهانیان بپردازند؛ بلکه منافع اقتصادی خوبی را نصیب خود نموده و تفاهم بین‌المللی را از طریق مناسبات اجتماعی افزایش دهند و در مجموع موقعیت و منزلت ژئوپلیتیکی خود را در جهان بهبود بخشند (حافظ نیا (الف)، ۱۳۹۰: ۱۰۳). در مورد اهمیت گردشگری همین کافی است که عنوان کنیم در سال ۲۰۱۳ روی هم بالغ بر ۶٫۵ تریلیون دلار گردش سرمایه داشته است. در این بین جمهوری اسلامی با وجود ظرفیت‌های فراوان در مقایسه با بسیاری از کشورها به ویژه حوزه خلیج فارس بسیار عملکرد ضعیفی داشته است و نتوانسته از این حیث موفقیتی کسب کند. به طوری که سهم ایران از ۶٫۵ تریلیون دلار گردش مالی توریسم جهان، تنها نیم درصد بوده است (خبرآنلاین، ۲۴ مرداد ۱۳۹۳).

منابع غذایی و دریایی: نقش غذایی آب در ارتباط با موجودات آبی به ویژه ماهیان برای انسان‌ها، باعث



جدول شماره ۱: ظرفیت شیرین سازی آب دریا در ایران در مقایسه با کشورهای خلیج فارس

| کشور | طول خط ساحلی در خلیج فارس (کیلومتر) | ظرفیت شیرین سازی آب |
|-------------------|-------------------------------------|------------------------------------|
| ایران | ۱۱۷۶ | کمتر از ۱ میلیون متر مکعب در روز |
| امارات | ۷۷۸ | بیشتر از ۳۰ میلیون متر مکعب در روز |
| عربستان | ۴۷۶ | |
| قطر | ۳۲۸ | |
| کویت | ۱۸۵ | |
| بحرین | ۱۰۹ | |
| عمان | ۸۲ | |
| عراق | ۱۹ | |
| جمع (هیراز ایران) | ۳۱۵۳ | |

منبع: (خبرگزاری تسنیم، ۵ مهر ۱۳۹۴)

۲- جنبه های ژئوپلیتیکی دریا

نمودار شماره ۲



منبع: (حافظ نیا و کاویانی راد، ۱۳۹۱: ۲۰۲)

زمینه سازی شکل گیری اتحادیه منطقه ای: در واقع فضاهای آبی همچون فضاهای جغرافیایی خشک انواع مختلفی دارند که بسته به وسعت جغرافیایی و سطح تعاملات منطقه ای قالب های متفاوتی برای تشکیل اتحادیه یا سازمان منطقه ای ارائه می دهند، که بدین شرح می باشند:

بسیار ناچیز، ارزش آبریزان تولید شده در ایران از متوسط ارزش تولیدی آبریز پروری جهان بالاتر است و این موضوع به خاطر پرورش آبریزان با ارزش مانند میگو در کشور است (خبرگزاری فارس، ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۴).

در زمینه منابع متفرقه اقتصادی: تولید انرژی از آب دریا مثال خوبی می باشد. استفاده از این نوع انرژی عمدتاً در شکل انرژی الکتریکی قابل استحصال است. در این زمینه نیز ایران در صورت سرمایه گذاری با توجه به پهنه آبی گسترده خود می تواند به یاری دانش متخصصان داخلی، از جزر و مد آب دریا، انرژی تولید نماید. همچنین برخی از کشورها توانسته اند با تکنولوژی پیشرفته خود هم زمان نه تنها از آب دریا انرژی الکتریسته تولید نمایند؛ بلکه به یاری نصب توربین هایی در آب دریا، همزمان با فرآیند آسموز معکوس، نمک آب را گرفته و فرآیند شیرین کردن آب را نیز انجام دهند. از اینرو با توجه به اینکه شهرهای ساحلی جنوب کشور، بحران شدید آبی دارند؛ می توان با اضافه کردن واحدهای شیرین سازی آب دریا در کنار نیروگاه های گازی موجود در این مناطق، مشکل آب آنها را حل کرد؛ اما این در حالی است، که کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس که به صورت مشابه وضعیت نامناسبی از نظر منابع آب های سطحی و زیر سطحی دارند، با درک اهمیت منابع آب دریایی و بهره گیری از شیرین سازی آب دریا، مشکل کم آبی خود را حل کرده اند.

دریاچه خزر نیز پس از فروپاشی شوروی سابق و پیدایش دولت‌های جدید، تلاش‌هایی برای تأسیس یک سازه منطقه‌ای مرکب از پنج کشور ساحلی صورت گرفته، ولی این اندیشه به دلیل وجود تعارضات درون منطقه‌ای بر سر تعریف مرزهای دریایی و نیز مداخله بازیگران فرامنطقه‌ای به چالش کشیده شده و تحقق آن را دشوار کرده است (حافظ نیا و کاویانی راد، پیشین: ۷۰-۶۹).

خلیج‌ها: خلیج‌ها نیز از دیگر پهنه‌های آبی جهانند که توان بالقوه خوبی برای شکل‌گیری قالب فضایی سازمان منطقه‌ای ارائه می‌دهند. معروف‌ترین خلیج‌های جهان عبارتند از: خلیج فارس، عدن، بنگال، سیام، گینه و مکزیک. در ارتباط با خلیج فارس از حدود سه دهه گذشته تلاش‌های متعددی برای تأسیس یک سازمان فراگیر منطقه‌ای انجام گرفته، اما به دلیل فقدان فرآیندهای ژئوپلیتیکی مناسب درون منطقه‌ای و نیز مداخله بازیگران فرامنطقه‌ای این سازه تاکنون واقعیت نیافته است و تنها کشورهای ضلع جنوبی آن که عرب هستند در قالب یک سازمان منطقه‌ای متشکل شده‌اند (حافظ نیا، ج۱، ۱۳۷۱: ۶۳)، اما به هر جهت با روح و هویت اصلی یک سازه منطقه‌ای بسیار فاصله دارد.

داشتن منابع تأثیرگذار بر فرآیند منطقه‌ای و جهانی

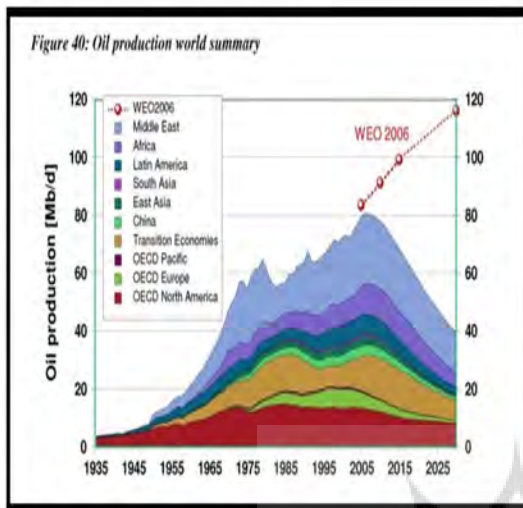
انرژی (به‌طور مشخص نفت و گاز و مشتقات آن) یکی از مولفه‌های تأثیرگذار در تولید ثروت و قدرت در جهان کنونی محسوب می‌شود. از اینرو انرژی، خود یکی از ارکان قدرت محسوب می‌شود چون در جهان امروز، توسعه (که خود وابسته به انرژی است) می‌تواند تولید قدرت نماید. بر این اساس انرژی کالایی استراتژیک است که تأمین و امنیت آن نقشی کانونی

- **اقیانوس‌ها:** اقیانوس‌ها یا پهنه‌های بزرگ آبی از این پتانسیل برخوردارند که بزرگترین سازه‌های ژئوپلیتیکی و سازمان‌های منطقه‌ای را تشکیل می‌دهند. در این میان می‌توان به سازه آپک در منطقه اقیانوس کبیر با عنوان سازمان همکاری اقتصادی آسیا-اقیانوس آرام اشاره کرد (حافظ نیا و کاویانی راد، ۱۳۹۱: ۶۸). از این لحاظ جمهوری اسلامی از جنوب شرقی خود با استفاده از همجواری سواحل مکران با اقیانوس هند فرصت مناسبی را در جهت تشکیل سازه منطقه‌ای دارد، که البته نیازمند تلاش دیپلماتیک و همچنین نیازمند نوعی خودآگاهی درون منطقه‌ای و ضرورت توسعه همکاری متقابل در بین کشورهای منطقه می‌باشد.

- **دریاها:** پس از اقیانوس‌ها، دریاها در شکل‌دهی به چارچوب فضایی سازمان‌های منطقه‌ای آب‌پایه موثرند. دریاهای عمده جهان عبارتند از: دریای ژاپن، چین شرقی، چین جنوبی، عمان، سرخ، مدیترانه، سیاه، آدریاتیک، شمال و کارائیب. تاکنون نیز سازمان‌های منطقه‌ای در دریاهای کارائیب، بالتیک و سیاه تشکیل شده و فعال هستند، ولی در مورد سایر دریاها من جمله دریای عمان یا فرآیندهای ژئوپلیتیکی لازم شکل نگرفته است و یا تلاش برای ایجاد خودآگاهی منطقه‌ای در حال انجام است.

- **دریاچه‌ها:** دریاچه‌ها نیز در سطح محدودتر قالب‌های فضایی مناسب برای شکل کشورهای ساحلی خود پدید می‌آورند. با این رویکرد دریاچه‌های جهان که از این فرصت می‌توانند بهره‌برداری کنند، عبارتند از: آرال، خزر، چاد، ویکتوریا، مالای و دریاچه‌های پنجگانه آمریکا. تاکنون در حوزه دریاچه‌های آفریقا (اتحادیه جامعه اقتصادی کشورهای حوزه دریاچه‌های بزرگ) و نیز حوزه دریاچه چاد سازمان منطقه‌ای پدید آمده است (Tuner, 2003:13). اما در خصوص

نمودار شماره ۳: پیش بینی تولید نفت جهان تا سال ۲۰۲۵



منبع: (خبرگزاری مشرق نیوز، ۲۰ مهر ۱۳۹۲)

اهمیت این آمار و ارقام زمانی مشخص می‌شود؛ که به اعتقاد کارشناسان نیاز به انرژی‌های فسیلی همچنان رو به افزایش است و این در حالی است که به دلیل محدودیت مخازن نفت خام، طی ۱۵ سال آینده تولید نفت خام به نصف مقدار کنونی کاهش می‌یابد؛ در حالی که نیاز به سوخت‌های فسیلی نسبت به مقطع کنونی ۳۵ درصد افزایش خواهد یافت. تحت این شرایط، بهره‌برداری از منابع گازی مورد توجه جدی جهانی قرار گرفته و کشورهای دارای منابع گاز، نسبت به توسعه میادین گازی و استفاده از گزینه‌های مختلف برای استفاده از گاز طبیعی، توجه ویژه‌ای مبذول داشته‌اند.

مشتقات نفت و گاز: یکی دیگر از جنبه‌های ژئوپلیتیکی دریا، محصولات پتروشیمی و به عبارت دیگر تولید مشتقات نفت و گاز می‌باشد، این حوزه از چنان سودی برخوردار است که برخی از کشورها با وارد کردن نفت خام از کشورهای مبدا و صدور مجدد محصولات به آنها، سودی چند برابر، هزینه اولیه از آن

در امنیت بین‌الملل و اقتصاد جهانی دارد (واعظی، ۱۳۸۶). اگر چه توسل به «منابع سبک» مانند انرژی خورشیدی، باد و حرارت زمین در حکم جایگزین‌هایی در مقابل منابع تجدید ناپذیر، در حال گسترش است ولی استفاده از این منابع غیرمتعارف (به دلیل موانع فنی، سیاسی، محیطی) هنوز آنچنان گسترش نیافته که بتواند اثر مهمی بر امنیت ملی بگذارد. خاورمیانه به واسطه دارا بودن عظیم‌ترین ذخایر نفت و گاز در جهان به منزله مرکز ثقل این مجموعه مطرح می‌باشد. البته تمرکز اغلب انرژی مذکور در خلیج فارس (۶۲ درصد نفت جهان و ۴۰ درصد گاز جهان) و استقرار ایران در این منطقه، جایگاه ممتازی برای کشورمان ایجاد کرده است (عسگری، ۱۳۷۹). در مورد دریای خزر نیز، اکتشافات به عمل آمده در این حوزه نشان می‌دهد، که حدوداً ۴ درصد از ذخایر نفت و گاز دنیا در این منطقه قرار دارد (خبرگزاری دانشجو، ۷ دی ماه ۱۳۹۰). با این وجود، ایران علیرغم اکتشافاتی که در این حوزه انجام داده، به دلیل قرار گرفتن ذخایر در عمقی نسبتاً زیاد یا قرار گرفتن آن در منطقه مورد مناقشه (مجتهد زاده (الف)، ۱۳۸۹: ۱۰۰)، تاکنون منابع هیدروکربنی استخراج نکرده است، اما خوش بختانه در چند ماه اخیر، پس از توقفی ۴۵ ساله از حفاری آخرین چاه اکتشافی، طرح بزرگترین اکتشاف نفت و گاز در شمال ایران و در منطقه صوفیکم استان گلستان را دستور کار خود قرار داده است (وب سایت شرکت ملی نفت ایران، ۲۵ آذر ۱۳۹۴). اما با توجه مشاع بودن این منابع با کشورهای همسایه و نبود یک رژیم حقوقی مشخص در این پهنه آبی و از طرف دیگر تجدید ناپذیر بودن منابع فسیلی، مسئولان ذیربط، باید توجه بیشتری به این قسمت از کشور داشته باشند.

اسلامی از عارضه جغرافیایی مهمی به نام تنگه هرمز سود می‌برد، اما اهمیت تنگه هرمز بیشتر از آن جهت است که در طول ۳۰ کیلومتر مسافتی که عرض آن بین ۲۱ تا ۲۴ مایل دریایی متغیر هست، دریای سرزمینی عمان و ایران است و در فاصله بین آنها دریای آزاد وجود ندارد (همان: ۲۰۲). در نتیجه با توجه به اینکه خلیج فارس دارنده بیش از ۶۰ درصد ذخایر اثبات شده نفت جهان است و ۳۰ درصد تجارت جهانی نفت را در اختیار دارد خط ساحلی ایران می‌تواند در صدور این انرژی‌ها نقش حیاتی بازی کند.

نقشه شماره ۱



کسب می‌کنند. به همین دلیل، از دست اندرکاران نفتی و متخصصان این حوزه همواره شعار ”پرهیز از خام فروشی“ به گوش می‌رسد. با این رویکرد یکی از مشتقات استراتژیک در حوزه پتروشیمی، تبدیل گاز طبیعی به مایع است. این فرآیند از ارزش زیادی برخوردار است. اقتصاد جهانی با تمامی پیچیدگی‌های خود اعم از جهانی شدن، وابستگی متقابل، تأکید بر رقابت بی‌وقفه و ... همچنان وابسته به انرژی نفت و گاز و تأمین امنیت آن است، زیرا انرژی نقطه حرکت و سنگ بنای توسعه اقتصاد جهانی است و روی هم رفته نفت و گاز و صنایع جانبی آن، منبع درآمد، رفاه، اشتغال، امنیت و ثبات کشور به شمار می‌روند. ضمن اینکه با درآمدهای حاصل شده از فروش نفت و گاز می‌توانیم با خرید تجهیزات نظامی پیشرفته تا حدی توانایی‌های دفاعی خود را بالا برده و قدرت چانه زنی خود را افزایش دهیم (سریع القلم، ۱۳۷۶: ۴۳۱). بنابراین با توجه به چنین جایگاهی است که برخی صاحب‌نظران معتقدند نفت و گاز شاهرگ حیاتی اقتصاد و امنیت ایران است.

عوارض دریایی: در بین عوارض دریایی تنگه‌ها از اهمیت زیادی برخوردار می‌باشند، تنگه‌ها گذرگاه‌های طبیعی هستند، که دو بدنه آب را به هم متصل می‌کنند و با توجه به نقش آنها در مسائل ارتباطی، سیاسی، نظامی، اقتصادی از موضوعات مورد مناقشه منطقه‌ای و جهانی بوده‌اند و بر همین اساس برخی از تنگه‌های معروف همچون بسفر و داردانل در ترکیه در قالب قراردادهای دو یا چند جانبه اداره و نظارت می‌شوند (دولتیار، ۱۳۷۲: ۵۵-۳۷). روی هم رفته تنگه‌ها به دلیل اهمیتی که در روابط بین ملل دارند بسته به ویژگی‌های جغرافیایی (عمق، طول، پهنا) و درجه آسیب‌پذیری می‌توانند تأثیر مهمی بر افکار ژئوپلیتیک محلی و جهانی داشته باشند (میرحیدر، ۱۳۸۳: ۲۰۰). از این لحاظ جمهوری

۳- جنبه‌های ارتباطی و لجستیکی دریا

نقش ارتباطی دریاها در واقع منعکس کننده اتصال جوامع گوناگون و برقراری ارتباط بین کانون‌های تولید و مصرف کالا و خدمات است، به همین دلیل یکی دیگر از مهمترین نقش‌هایی که توسط بنادر و صنایع دریایی می‌تواند ارائه گردد، خدمات لجستیکی دریایی (حمل‌ونقل دریایی، خدمات بندری و لجستیک مسافر دریایی) می‌باشد (غفاری نسب، ۲۶ تیر ۱۳۹۲)، به وضوح حمل و نقل دریایی یکی از پر اهمیت‌ترین



دسترسی مستقیم و آسان به راههای بازرگانی جنوب برخوردار خواهد ساخت (مجتهد زاده، ۱۳۹۱: ۳۱۹). از اینرو نه تنها حمل و نقل به عنوان زیربنای توسعه تلقی می‌گردد بلکه به عنوان صنعتی به آن نگرسته می‌شود که می‌تواند علاوه بر نقش مهم و کارآمد در باروری امکانات و استعدادهای بالقوه جامعه از طریق جابجایی بار و مسافر درآمدزایی و سودآوری بالایی برای اقتصاد ملی به همراه داشته باشد و پیوند ناگسستنی بین عوامل مختلف رشد و توسعه را فراهم آورد. در واقع با گسترش فعالیت‌های گوناگون دریایی و افزایش حجم معاملات بازرگانی میان کشورها می‌توان گفت حمل و نقل دریایی نقش استراتژیک در اقتصاد ایفا می‌کند و کشورهایی که از موهبت دسترسی به آب و دریا برخوردارند می‌توانند سهم خود را در اقتصاد بین‌الملل تثبیت نمایند (مرادی و قاسمی، ۱۳۹۰). در مجموع نقش ارتباطی و لجستیکی دریا در این عرصه‌ها خلاصه می‌شود: انتقال مواد اولیه، انتقال پیام‌های مخابراتی، انتقال سوخت، انتقال غذا، انتقال تولیدات صنعتی، انتقال تجهیزات و نیروی نظامی و انتقال مسافر (حافظنیا و کاویانی راد، ۱۳۹۱: ۲۰۲).

۴- جنبه‌های نظامی دریا

از جمله مواردی که به توسعه عرصه عملیات نظامی در دریاهای و در واقع گسترش فضایی صحنه‌های عملیات در ماورای خشکی‌ها منجر شده، عبارتند از: حضور نظامی ناوهای یک کشور برای اعمال قدرت سیاسی بخصوص در زمان صلح که به آن دیپلماسی دریایی هم گفته می‌شود (حافظنیا و کاویانی راد، پیشین: ۲۰۴). دیپلماسی دریایی از مهمترین اهداف در زمان صلح برای هر نیروی دریایی می‌باشد. نیروی دریایی ابزار بسیار موثری برای دیپلماسی هر دولتی است، زیرا ناوهای جنگی می‌توانند به عنوان ابزار قدرتمندی در سیاست به کار روند. با حضور و

روش‌های حمل مورد استفاده در سطح جهان بوده و نقش عمده‌ای در گسترش و تسهیل تجارت جهانی داشته است، بطوریکه حدود ۹۵ درصد کل کالاهای دنیا در تجارت بین‌الملل توسط حمل و نقل دریایی صورت می‌گیرد. از سوی دیگر پیشرفت‌های اخیر در صنعت کشتی‌سازی، کاربرد تجهیزات پیشرفته لجستیکی در بنادر، بهره‌گیری از مزایایی چون حمل در حجم‌های بسیار بالا و ... کاربرد حمل و نقل دریایی را به شدت در عملیات حمل بین قاره‌ای و بین کشوری مورد توجه قرار داده است

(Friedman, 1988:64). با وجود اهمیت مقوله حمل و نقل و لجستیک در پشتیبانی از تولید و تجارت داخلی و خارجی یک کشور، آمارها نشان می‌دهند که لجستیک و حمل و نقل دریایی در ایران از جایگاه مطلوب در مقایسه با سایر کشورهای دریایی برخوردار نیست. از این رو علیرغم اینکه، حدود ۸۶ درصد تناژ صادرات و ۹۳ درصد تناژ واردات کالا در کشور از طریق حمل و نقل دریایی صورت گرفته است (غفاری نسب، پیشین)، اما سهم ایران از حجم تجارت جهانی دریا کمتر از ۲ درصد است (خبرگزاری تسنیم، ۶ اسفند ۱۳۹۲).

از طرف دیگر با توجه به اینکه اهمیت حمل و نقل دریایی نشأت گرفته از نیاز به مصرف کالاهای گوناگون در نقاط مختلف دنیا به ویژه کشورهایی که از طریق خشکی ارتباط ندارند، ایران می‌تواند برخی از بنادر فراوانش را در خلیج فارس و دریای عمان در اختیار هر یک از کشورهای محاصره در خشکی منطقه خزر-آسیای مرکزی برای استفاده انحصاری و خودمختارانه آنها در چارچوب حاکمیت ملی و حاکمیت قوانین ایران قرار دهد. نه تنها چنین اقدامی موقعیت جغرافیایی استثنایی ایران را به یک موقعیت ژئوپلیتیکی ویژه در نظام جهانی تبدیل خواهد کرد؛ بلکه کشورهای منطقه خزر-آسیا مرکزی را نیز از

- فراهم سازی امکان کنترل شبکه دریایی و تسلط بر نقاط استراتژیک به خصوص در زمان جنگ (همان: ۲۰۴). از این لحاظ ایران با داشتن چند جزیره در خلیج فارس و دریای عمان، عملاً سد راهبردی دفاعی محکمی را در برابر تهدیدات آمریکا قرار داده است. به عنوان مثال در ابوموسی ایست بازرسی کشتی‌ها و در تنب کوچک و تنب بزرگ کماندوهای نیروی دریایی حضور دارند. این موقعیت بسیار مهم و تأثیرگذار ایران در آبهای خلیج فارس و در اختیار داشتن تنگه هرمز کشورهای غربی را از شروع هر نوع جنگی علیه ایران باز داشته است (مرکز مطالعات خلیج فارس، ۱۳۹۴). در نتیجه اگر روسیه با بستن شیر گاز خود روی اروپا می‌تواند تنش‌های سیاسی را مدیریت کند، ایران نیز علاوه بر طرح‌هایی که برای بستن تنگه استراتژیک هرمز دارد، تنها با یک مانور مین‌ریزی در خلیج فارس می‌تواند پیام‌های دقیقی را برای بازار انرژی ارسال کند. هرچند، با وجود فشارهای اقتصادی که در این سال‌ها بر ایران وارد شد و به رغم تحریم‌های بی‌سابقه و نیز خیانت‌های نفتی عربستان، ایران با خویشتن‌داری وارد فاز تنش‌ی نشده است و با دیپلماسی به دنبال کاهش این فشارهاست (موسوی، ۱۳۹۳).

رویکرد دوم: کارکردهای قدرت دریایی

۱- افزایش منزلت ژئوپلیتیکی و قدرت ملی: از جمله منابع اقتدار ملی هر کشور، قدرت نظامی آن می‌باشد. در این بین قدرت دریایی می‌تواند منابع و امکانات اقتصادی اقیانوس‌ها را کشف و امکان بهره‌گیری از آن را برای کشور فراهم کند. همچنین رشد پیوسته و فزاینده نیروی دریایی می‌تواند هر تجاویزی را دفع و در شکل‌گیری ساختمان جامعه کنونی تضمین لازم را ایجاد نماید و از اهداف بزرگ

بازدیدهای ناوهای جنگی، اعتبار و شهرت ملی افزایش خواهد یافت و معاملات بازرگانی بیشتر خواهد گردید. - فراهم‌سازی امکان دسترسی به سایر نقاط جهان در خارج از قلمرو سرزمینی (همان: ۲۰۴). در واقع وجود یکپارچگی آب‌ها و در کنار آن، محاصره شدن خشکی‌ها به وسیله آب‌ها، ویژگی دسترسی و نظارت را برای کشورهای دریایی به دور دست‌ترین نقاط خود فراهم آورده است. ایران نیز از این قضیه مستثنی نیست و طبق مودکات فرماندهی کل قوا از این فرصت برخوردار است که با خارج شدن از حصار تنگه هرمز و رسیدن به آب‌های دریای عمان و اقیانوس هند، ضمن اینکه از ظرفیت و توانمندی بالقوه کشور استفاده می‌کند، نیز حضور ایران را در آب‌های آزاد جهت پیگیری منافع ملی گسترش دهد.

- ایجاد نقش جایگزینی سرزمینی در نقاط مختلف جهان با اعزام ناوهای قوی و سنگین که تمام حقوق سرزمینی را دارا هستند. در کشور ما بعد از انقلاب، حضور در آب‌های آزاد به طوری جدی با افتتاح ناوشکن جماران و عملیاتی کردن آن در سال ۱۳۸۸ تحقق پیدا کرد. در کنار آن تجهیزات دفاعی ناوهای موشک‌انداز، شناورهای تندرو و راه‌اندازی ناوگروه‌ها در آب‌های آزاد، از جمله اقدامات عملیاتی برای حضور در آب‌های آزاد بین‌المللی با رویکرد دفاعی می‌باشد.

- ممکن‌سازی محاصره دریایی خشکی‌ها؛ به طور کلی خشکی‌های جهان در محاصره دریاهاست و دریا این امکان را برای قدرت دریایی ایجاد می‌کند که بتواند خشکی را محاصره و نقش محیطی ایجاد کند (همان: ۲۰۴). به واقع نقش دریا در قدرت موجب شد که حتی قدرت‌های غیردریایی، هدف کنترل دریاها را داشته باشند. برای نمونه می‌توان به شوروی سابق اشاره نمود که قدرت بری بود و اقدام به سازماندهی و ناوگان و قدرت دریایی خود نمود (همان: ۱۴۱).



نمودار شماره ۴



همچنین آدمیرال وایلی درباره نظریه دریایی چنین می نویسد: نظریه دریایی به طور خلاصه شامل دو بخش است. ۱- ایجاد کنترل بر دریاها، ۲- بهره برداری از کنترل دریاها برای ایجاد کنترل بر خشکی ها (Gray, 1986:36). بنابراین اقتدار دریایی در طول تاریخ یکی از مهمترین ویژگی های مشترک غالب قدرت های سیاسی و اقتصادی بوده است. جمهوری اسلامی ایران نیز اگر می خواهد بیش از پیش بر معادلات جهانی تأثیرگذار باشد باید استراتژی قدرت دریایی راهبردی را با توجه به سخنان رهبر انقلاب سرلوحه کار خود قرار دهد. به خصوص اینکه از دیدگاه نظریه پردازانی همچون ماهان، شرط تأثیرگذار در تبدیل شدن به یک قدرت جهانی، تسلط بر دریاها و کنترل عوامل موثر آن است.

۲- **حفظ تمامیت ارضی:** مهمترین کارکرد نیروهای مسلح هر کشوری در زمان بروز تهدید سخت علیه تمامیت ارضی و نظام سیاسی آن کشور ظاهر می شود. نیروهای مسلح باید بتوانند با آمادگی کامل وارد جنگ شده و پیروز از آن بیرون بیایند، حضور قدرت های منطقه ای و فرماندهی به حوزه دریای

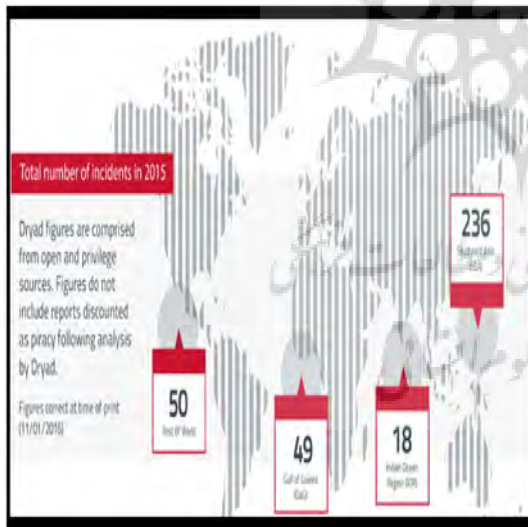
کارگران هم حفاظت نماید (Till, 1984:2). تأکید بر اینکه نیروی دریایی برای قدرت های بزرگ از اهمیت وافری برخوردار است، تازگی ندارد اما آنچه پویایی جدیدی به رقابت های قدرت های بزرگ در عرصه دریاها در دوران ما بخشیده است، شمار قدرت های رو به رشدی است که می کوشند رقابت های اقتصادی، نظامی و امنیتی را در یک جنبه با تکیه بر تکنولوژی دریانوردی دنبال کنند. در واقع میان استراتژیست ها و متفکران حوزه امنیت ملی، یکی از معیارهای سنجش قدرت های بزرگ برخوردار از آنها از نیروی دریایی موثر و توانمندی است که بتواند دور از آب های سرزمینی منافع ملی را تعقیب کند (حسینی، ۱۳۹۳). در خصوص کالبد شکافی قدرت دریایی و عناصر پایه قدرت دریایی نظرگاه هایی وجود دارد که در اینجا به چند مورد آن ذکر می شود:

۱- موقعیت دریایی بین یک یا چند دریا و اقیانوس؛
 ۲- وسعت ساحل برای دسترسی به دریا و مقابله با تهاجم ها؛
 ۳- وضعیت مناسب ساحلی از نظر قابلیت گسترش تأسیسات دریایی نظیر بندرگاه ها و پایگاه ها
 ۴- روحیه دریانوردی مردم که بر فعالیت و توجه آنها نسبت به فعالیتهای دریایی نظیر حمل و نقل و تجارت اثر می گذارد و ... (Dikshit, 1995:100).
 ژئو فری تیل؛ در کتاب خود، استراتژی دریایی و عصر هسته ای، ساختار قدرت دریایی را به این شرح معرفی می کند (Ibid, 13).

پیام صلح کشورمان را به نقاط دوردست دریایی ارسال می‌نماید.

۴- تأمین امنیت مرزهای ساحلی و دریایی: چه در گذشته و چه در حال حاضر، یکی از مولفه‌های‌های تهدید کننده منافع کشورهای ساحلی، پدیده دزدی دریایی بوده است؛ به طوریکه قدیمی‌ترین جرم شناخته شده بین‌المللی به حساب می‌آید. اما امروزه این مسأله شکل دیگری پیدا کرده و باگسترش بی‌سابقه این جرم در آب‌های شمالی و خلیج عدن، جامعه بین‌المللی از این موضوع احساس خطر نموده و به مقابله و سرکوب دزدان دریایی برخاسته است (باقری محمود آبادی، ۱۳۸۹).

نقشه شماره ۲: پراکندگی کل تهدیدات صورت گرفته درحوزه دریا در سال ۲۰۱۵ میلادی



با همه وجود، طبق منطق مکیندر، تاریخ جهان را می‌توان به صورت جنگ‌های مداوم بین قدرت‌های خشکی اوراسیا و قدرت‌های دریایی مناطق کوچکتر ساحلی پراکنده در نظر گرفت. هر چند که به عقیده مکیندر در تقابل میان قدرت‌های خشکی و دریایی، به

خزر و خلیج فارس به ویژه حضور و نفوذ ایالات متحده آمریکا که دارای استراتژی نظامی دریایی است و قدرت دفاعی و نظامی خود را بر اساس ظرفیت‌های دریایی سامان داده، برخوردار از یک نیروی دریایی مقتدر را برای حفاظت از منافع ایران طلب می‌کند. لذا با توجه به شرایط موجود، کشورهایی که به گونه‌ای مرز دریایی دارند به ناچار بایستی با امکانات پدافند دریا و شیوه عمل آن به صورت تخصصی آشنا باشند و نباید در سواحل منتظر دشمن بود، بلکه باید در دریا درهم شکسته شوند (حسینی‌ارانی و قاضی اندرور، ۱۳۹۱: ۴). با این وجود یکی از وظایف نیروی دریایی ایران، مجهز کردن خود به تجهیزات جنگ دریایی به یاری دانش بومی برای دفع حملات احتمالی و دفاع از تمامیت ارضی است.

۳- دیپلماسی دریایی: اصولاً نیروهای نظامی در زمان صلح، اصلی‌ترین ابزار «دیپلماسی قایق‌های توپدار» هستند، به طوریکه کشورها از آنها برای پیشبرد سیاست‌های خود و تحقق اهداف فرمانطقه‌ای بهره می‌گیرند. از اینرو، وادار کردن رقیب به تسلیم و یا دادن امتیازهای بیشتر در طی مذاکرات سیاسی به کمک قدرت دریایی از جمله کارگردهای دیپلماسی دریایی است. همچنین دیپلماسی دریایی از مهمترین اهداف در زمان صلح برای هر نیروی دریایی می‌باشد. به طوریکه، از ناوهای جنگی می‌توان به عنوان ابزار قدرتمند در جهت پیشبرد سیاست به کار برد و ضمن اینکه با حضور و بازدیدهای ناوهای جنگی، اعتبار و شهرت ملی افزایش خواهد یافت و معاملات بازرگانی بیشتر خواهد گردید. در این میان، جمهوری اسلامی ایران نیز همواره با اعزام شناورها و ناوگروها به سایر کشورهای دریایی، ضمن پیگیری منافع ملی کشور،



دریایی کشور را تبیین کرده و از طریق آنها نیز به اهداف اقتصادی، سیاسی و نظامی تعیین شده خود دست یابیم. اما آنچه که نگارندگان در این مقاله به عنوان بنیادهای دریایی قدرت مطرح نمودند، بدین شرح می‌باشد:

۱- **ویژگی‌های اقتصادی**، دریا شامل؛ منابع تفریحی و توریستی، منابع فلات قاره، کف دریاها، منابع غذایی و دریایی، مزیت مکانی برای تأسیس مناطق آزاد و منابع متفرقه‌ای که از طریق آب دریا همچون انرژی برق آبی قابل برداشت است.

۲- **ویژگی‌های ژئوپلیتیکی**، دریا شامل؛ زمینه‌سازی برای شکل‌گیری اتحادیه منطقه‌ای، داشتن منابع تأثیرگذار بر فرآیند منطقه‌ای و جهانی مانند نفت و گاز و مشتقات حاصل از آن، وجود عوارض دریایی تأثیرگذار همچون تنگه‌ها و جزایر استراتژیک و راهبردی.

۳- **جنبه‌های ارتباطی**، دریا شامل؛ حمل و نقل، لجستیک، انتقال غذا، انتقال مسافر، تجارت دریایی و... است.

۴- **جنبه‌های نظامی**، دریا شامل؛ مواردی است که به توسعه عرصه عملیات نظامی در دریاها و در واقع گسترش فضایی صحنه‌های عملیات در ماوراء خشکی‌ها منجر می‌شود.

همچنین، آنچه که اهمیت قدرت دریایی را در تدوین دکترین کشور به ما گوشزد می‌نماید، شامل: (افزایش منزلت ژئوپلیتیکی و قدرت ملی، حفظ تمامیت ارضی، تأمین امنیت مرزهای ساحلی و دریایی، دیپلماسی دریایی) می‌باشد. در واقع یکی از معیارهای سنجش قدرت‌های بزرگ برخوردار از آنها از نیروی دریایی موثر و توانمندی است که بتواند دور از آب‌های سرزمینی منافع ملی را تعقیب کند. از اینرو اگر تحلیلی از شاخص‌های منابع قدرت دریایی از دیدگاه نظریه‌پردازان مطرح داشته باشیم، متوجه

دلیل استفاده از خطوط راه‌آهن، پیروزی و موازنه قدرت از آن قدرت‌های خشکی است، اما تحولات دهه‌های اخیر نشان داد که همان دیدگاه‌ها و آموزه‌های چند صد سال گذشته همچنان پابرجا و صحیح است، به این معنا که قدرت‌های خشکی تنها زمانی امکان تسلط بر جهان را دارند که قدرت‌های دریایی، قدرت کافی برای ممانعت ایشان را نداشته باشند و در شرایط ضعف شدید قرار داشته باشند و گرنه همواره غلبه با قدرت‌های دریایی است (قاسمیان و فتوحی مظفریان، ۱۳۹۱: ۲). از رهگذر چنین توجهی است که به راحتی می‌توانیم اهمیت ابعاد گسترده بازگشت رقابت قدرت‌های بزرگ به حوزه دریایی را پس از فروریزی نظام دوقطبی درک کنیم.

نتیجه‌گیری

اهمیت دریا و نقش آن در اقتصاد و زندگی امروز مردم دنیا غیر قابل انکار و توجه به آن ضروری می‌باشد. از این منظر، ایران مجموعه‌ای از منابع و منافع راهبردی را در اختیار دارد؛ به طوریکه وجود سواحل گسترده و بندرگاه مناسب در دریای خزر و خلیج فارس و به ویژه سواحل مکران و اشرافیت آن به اقیانوس هند و ... منجر شده است که از لحاظ ژئوپلیتیکی دارای موقعیت ساحلی و استراتژیک منحصر به فردی باشد، اما این موقعیت ژئوپلیتیکی الزاماتی را برای اداره کشور می‌طلبد؛ به طوریکه شکل مدیریت و سیاست‌گذاری آن مطمئناً با کشورهای موقعیت بری بسیار متفاوت خواهد بود. از سوی دیگر، اگر می‌خواهیم برای اداره کشور به سوی یک دکترین دریا محور و راهبردی حرکت کنیم، ابتدا باید بنیادهای دریایی قدرت و سپس با برتری‌هایی که از پی مسلط بودن بر آب‌های بین‌المللی دست خواهیم یافت، آشنا شویم و در قالب آن موارد، راهبرد

فهرست منابع

فارسی:

- ۱- ایزدی، جهانبخش (۱۳۹۰)، راهبردهای تحقق تعامل موثر و سازنده ایران در نظام بین الملل، فصلنامه رهنامه سیاست گذاری، دوره دوم، شماره سوم.
- ۲- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۷۱)، *خلیج فارس و نقش استراتژیک تنگه هرمز*، تهران: انتشارات سمت.
- ۳- حافظ نیا، محمد رضا (۱۳۷۹)، *مبانی مطالعات سیاسی- اجتماعی*، جلد دوم، قم: سازمان حوزه ها و مدارس علمیه خارج از کشور.
- ۴- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۰)، *اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک*، مشهد: انتشارات پاپلی.
- ۵- حافظ نیا، محمد رضا؛ کاویانی راد، مراد (۱۳۹۱)، *افق های جدید در جغرافیای سیاسی*، تهران: انتشارات سمت.
- ۶- حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۹۲)، *جغرافیای سیاسی ایران*، تهران: انتشارات سمت.
- ۷- حسینی ارانی، امیر؛ قاضی اندرور، مجید (۱۳۹۱)، *واکاو و تدابیر مقام معظم رهبری در خصوص اهمیت دریا، لزوم حضور در دریاهای آزاد و توسعه دریامحور*، اولین همایش ملی توسعه سواحل مکران و اقتدار دریایی جمهوری اسلامی ایران: چابهار، کد مقاله ۲۰۴۵، قابل دسترسی در: www.roshd.ir/Default.aspx?tabid=642&SSOReturnPage
- ۸- خوجم‌لی، عبدالوهاب (۱۳۹۲)، *تبیین موقعیت ژئوپلیتیک ایران، فصلنامه تخصصی مطالعات دفاع مقدس*، نگیان ایران، دوره دوازدهم، شماره چهل و چهارم.
- ۹- دانش آشتیانی، محمد باقر (۱۳۸۸)، *اصول و روش تدوین دکترین نظامی، فصلنامه نظم و امنیت نظامی*، دوره دوم، شماره سوم.
- ۱۰- دولتیار، مصطفی (۱۳۷۲)، *رژیم حقوقی تنگه‌های بین المللی*، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین المللی.
- ۱۱- سریع القلم، محمود (۱۳۷۶)، *نظام بین المللی و توسعه یافتگی دنیای اسلام*، ارائه شده در اولین همایش اسلام و توسعه، تهران: انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- ۱۲- عبدالله خانی، علی (۱۳۸۳)، *نظریه‌های امنیت ملی*، تهران: انتشارات موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین المللی ابرار معاصر تهران.

خواهیم شد که جمهوری اسلامی ایران از قابلیت و پتانسیل‌های بالقوه منابع مورد نظر قدرت دریایی برخوردار می‌باشد. بنابراین اگر به دنبال آن هستیم که قدرت دریایی کشورمان چه در ابعاد نظامی و چه در ابعاد غیر نظامی، از حالت بالقوه به بالفعل تبدیل شود، باید شاخص‌های یاد شده تقویت شوند که نگارندگان در واقع آنها را ۳ ضلع مهم قدرت دریایی ایران (قدرت علم و فناوری، اعتقاد به قدرت دریایی، تقویت فرهنگ و روحیه دریانوردی) می‌دانند.

بعد اول، مسئله «اعتقاد به قدرت دریایی» است؛ یعنی مسئولین و سیاست‌گذاران کشورمان به این باور برسند که قدرت دریایی، می‌تواند محور پیشرفت و اقتدار ملی باشد. بعد دوم مسئله، توجه به «قدرت علم و فناوری» می‌باشد، در واقع با توجه به اینکه قدرت علم و فناوری بستر سایر اجزای قدرت ملی است؛ تحقق و پیگیری منافع ملی کشور در آب‌های آزاد در صورتی تحقق خواهد یافت که در فناوری‌های دریائی (نیروی دریایی، ناوگان تجاری، استخراج انرژی و ...) قدرتمند باشیم.

بعد سوم «تقویت فرهنگ و روحیه دریانوردی است». طبق گفته صاحب‌نظران، این مولفه نیز نقش بسزایی در تبدیل یک ملت به قدرت دریایی دارد. از اینرو در صورتی که مردم ایران از وجود پیشینه دریانوردی و قهرمانان خود مطلع باشند، این امر موجب انگیزه و تقویت روحیه و فرهنگ دریانوردی، به ویژه در بین مردمان مناطق ساحلی خواهد شد. برای این امر، برجسته کردن قهرمانانی همچون رئیس‌علی دلواری و برگزاری همایش‌های آموزشی برای دانش‌آموزان و حتی بازدید از سایت‌های نیروی دریایی ارتش و سپاه ایران برای مردم مناطق ساحلی، موجب تقویت و انگیزه فرهنگ دریانوردی در بین این ساکنین خواهد شد.



سیاست خارجی، دفتر تحقیقات استراتژیک، قابل دسترسی در وب سایت:

www.csr.ir/departments.aspx?abtid=07&&depid=44&&semid=105

خبرگزاری:

۲۶- باشگاه خبرنگاران جوان (۱۳۹۱)، ایران، تعیین کننده بلامناع آرامش در تنگه هرمز، بازیابی شده در ۲۶ تیر ۱۳۹۱: www.yjc.ir/fa/news/4023293

۲۷- باقری محمد آبادی، علی (۱۳۸۹)، دزدی نوین دریایی، چالش جدید جامعه جهانی، اهمیت تعقیب قضایی بین المللی، پایگاه تخصصی نشر مقالات حقوقی، شماره ثبت: ۱۳۸۹-۱۰-۸-۵۹۲۰۰، بازیابی شده در ۸ دی ماه ۱۳۸۹: www.haghgostar.ir

۲۸- حسینی، دیاکو (۱۳۹۳)، ژئوپلیتیک، جهان ما و آینده قدرت دریایی، بازیابی شده در ۷ بهمن ۱۳۹۳: www.khabaronline.ir

۲۹- خبرگزاری تسنیم نیوز (۱۳۹۲)، سهم ایران از تجارت جهانی دریا کمتر از ۲ درصد است، بازیابی شده در ۶ اسفند ۱۳۹۲: www.tasnimnews.com

۳۰- خبرگزاری دانشجو (۱۳۹۰)، نفت و گاز دریای خزر و پتانسیل‌های موجود برای ایران/ بخش دوم، بازیابی شده در ۷ دی ماه ۱۳۹۰: www.snn.ir

۳۱- خبرگزاری فارس (۱۳۹۴)، سهم ایران از تولید آبزیان جهان/ سهم ۶٫۵ درصدی آبزیان در سبد پروتئین مصرفی ایرانی‌ها، بازیابی شده در ۲۶ اردیبهشت ۱۳۹۴: www.farsnews.com

۳۲- خبرگزاری مشرق نیوز (۱۳۹۲)، انرژی هسته‌ای دوم ایران چگونه متوقف شد؟، بازیابی شده در ۲۰ مهر ۱۳۹۲: www.mashreghnews.ir

۳۳- غفاری نسب، نادر (۱۳۹۲)، نقش دریاها و صنایع و خدمات دریایی در توسعه اقتصادی کشور، بازیابی شده در ۲۶ تیر ۱۳۹۲: www.itsr.ir

۳۴- وب سایت خبر العالم اسلامی (۱۳۹۲)، دور خیز روسیه برای تفوق قدرت دریایی بر آمریکا، بازیابی شده در ۲۶ فروردین ۱۳۹۲: www.fa.alalamalislami.com

۳۵- وب سایت خبر آنلاین (۱۳۹۳)، نیم درصد؛ سهم ایران در ۶٫۵ تریلیون دلار گردش مالی تورسم جهان، بازیابی شده در ۲۴ مرداد ۱۳۹۳ در: www.khabaronline.ir

۱۳- عزتی، عزت الله (۱۳۶۸)، جغرافیای نظامی ایران، تهران: انتشارات امیرکبیر.

۱۴- عزتی، عزت الله (۱۳۷۱)، ژئوپلیتیک، تهران: انتشارات سمت.

۱۵- عسگری، محمود (۱۳۷۹)، نقد واسازانه سیاست جغرافیایی و بازخوانی ژئوپلیتیک جمهوری اسلامی ایران، فصلنامه مطالعات راهبردی، دوره سوم، شماره چهارم.

۱۶- قاسمیان، سلیمان؛ فتوحی مظفریان، پریسا (۱۳۹۱)، چشم انداز ژئوپلیتیک جهان در افق ۲۰۵۰، موسسه مطالعات بین المللی انرژی، قابل دسترسی در: www.energydiplomacy.ir/ShowItem.aspx?Keys=g6G10

۱۷- کریمی پور، یدالله؛ محمدی، حمیدرضا (۱۳۸۹)، تفاوت‌های راهبردی سواحل ایران، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، دوره سوم، شماره اول.

۱۸- مجتهد زاده، پیروز (۱۳۸۹)، سیاست‌های مرزی و مرزهای بین المللی، ترجمه: حمیدرضا ملک محمدی، تهران: انتشارات سمت.

۱۹- مجتهد زاده، پیروز (۱۳۹۱)، جغرافیای سیاسی و سیاست جغرافیایی، تهران: انتشارات سمت.

۲۰- مرادی، نجس خاتون؛ قاسمی، علیرضا (۱۳۹۰)، جایگاه حمل و نقل دریایی در توسعه صادرات غیرنفتی، همایش ملی دریانوردی و حمل و نقل دریایی، چابهار، دانشگاه دریانوردی و علوم دریایی چابهار، قابل دسترسی در وب سایت: www.civilica.com/Paper-NMSC01-NMSC01_035.html

۲۱- معمارزاده، غلامرضا؛ پورشاسب، عبدالعلی (۱۳۸۶)، الگوی مفهومی رهنامه نظامی، مجله مطالعات دفاعی استراتژیک، دوره نهم، شماره ۳۰.

۲۲- موسوی، علی (۱۳۹۳)، صدای جدید در قدرت دریایی جهان، ویژه نامه روزنامه خراسان، ۷ آذر ماه ۱۳۹۳.

۲۳- میرحیدر، دره (۱۳۸۳)، مبانی جغرافیای سیاسی، تهران: انتشارات سمت.

۲۴- نوروزی، محمد تقی (۱۳۸۵)، فرهنگ دفاعی-امنیتی، مرکز مطالعات و پژوهش‌های مدیریت، دانشگاه امام حسین (علیه السلام)، تهران: انتشارات سنا.

۲۵- واعظی، محمود (۱۳۸۶)، تحولات جهانی در عرصه انرژی و موقعیت جمهوری اسلامی ایران، معاونت پژوهش‌های



- ۳۶- وب سایت شرکت ملی نفت ایران (۱۳۹۴)، بزرگترین پروژه اکتشاف نفت و گاز در شمال ایران آغاز شد، بازیابی شده در ۲۵ آذر ۱۳۹۴: www.nioc.ir
- ۳۷- وب سایت مرکز مطالعات خلیج فارس (بی تا)، قدرت نیروی دریایی ایران در خلیج فارس از نگاه روزنامه لبنانی، بازیابی شده در: www.persiangulfstudies.com
- ۳۸- وب سایت نفت و گاز پارس (۱۳۸۹)، پراکندگی میادین نفت و گاز خلیج فارس، بازیابی شده در ۱۵ آذر ۱۳۸۹ در: www.pogc.ir/

لاتین:

- 1-Dikshit Ramesh.D. (1995). **Political Geography** ;New Delhi:Tata McGraw-Hill
- 2- FAO.(2007).**The state of World fisheries and Aquaculture**.2006 .Rom .Italy:FAO
- 3-Friedman,Norman.(1988).**The U.S Maritime Strategy**; London
- 4-Gray,Colin S. (1987) **Maritime Strategy,Geopolitics, and the Defense of the West**,New York:National Strategy Information Center,Inc
- 5-Till,Geoffrey. (1984). **Maritime Strategy and the Nuclear Age**,London:**Macmillan Press**
- 6-Turner,Barry. (2003). **The Statesmans Year Book**, New York: Palgrave
- 7-YourArticleLibrary,(2015).**National Power:Elements, Evaluation and Limitations** ,availabe at: www.yourarticlelibrary.com/india-2/national-power-elements-evaluation.../48489/
- 8-World Factbook.(2014). **Countries by natural gas proven reserves (2014)**, {Report}.Retrieved September 2015 [www.en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_natural_gas_proven_reserves#/media/File:Countries_by_Natural_Gas_Proven_Reserves_\(2014\).](http://www.en.wikipedia.org/wiki/List_of_countries_by_natural_gas_proven_reserves#/media/File:Countries_by_Natural_Gas_Proven_Reserves_(2014).)